

Rutinerte laksedamer

I lakseverden er det de eldre, store laksedamene som er de mest populære. De legger de største og flotteste eggene og bruker kroppen til å skubbe vekk små, plagsomme konkurrenter.

TEKST: TROND RØDVIK

Etter å ha vært i Nord-Atlanteren for å gjøre seg fete vender laksedamene hjem igjen til barndomselva for å legge egg. I barndomselva vet de at barna får en fin oppvekst.

Proppfulle av egg

Proppfulle av egg og energi starter de på den strabasiøse svømmeturen oppover elva. Underveis tar de pauser for å arbeide. I løs grus graver de dype hull med halen og fyller dem med egg. I de dype, varme gropene kan de befruktete eggene ligge trygt og varmt gjennom vinteren.

Klekkingen skjer nemlig om våren.

Stor trafikk

Og de store, rutinerte damene vet hvordan hullene skal graves. Der det er stor trafikk av flotte laksehanner, rigger de seg til. Ofte vil mange hunner legge eggene sine samme sted. Da er det bra å være stor og tung. En liten dult med baken, og konkurrentene må finne seg et annet sted å legge eggene sine.

70 prosent av energien

Det tar på å svømme mot strømmen og trykke ut store mengder egg. Laks bruker rundt 70 prosent av energien sin på dette. Mens kanadisk og europeisk laks sier takk for seg etter én gyting, svømmer ofte norsk laks stolt videre. Ut av elva og ut i det store havet. En ny oppfettingsrunde i Nord-Atlanteren står for tur.

Nordnorske hardhausar

Det er spesielt i Nord-Norge vi finner disse flergangsgytende hardhausene. Forsker Elina Halttunen tror at det kalde klimaet kan være grunnen:

– Laksen er et kaldblodig dyr. Den har lik temperatur i kroppen som i vannet den plasker rundt i. Når det er kaldt, bruker laksen mindre energi. Så den nordnorske laksen har ofte mye energi igjen etter gyting. Laksen spiser ikke mens den er i elva, og må klare seg i opptil ett år uten mat. Energien den har spart, hjelper den til å overleve.

De mest aktive nordnorske damene gjennomfører seks gyteturer. Og de årene det er få unge gytere i elva, er det nettopp disse eldre laksehunnene som redder fiskebestanden.

Tulledefinisjoner

Et særtrekk ved norsk er at vi har sammensatte ord, og at disse ordene kan settes sammen av mange ord. Vi bruker ofte sammensatte ord for å få et mer nyansert språk. Det finnes for eksempel mange typer hai: *hammerhai*, *hvithai* og *tigerhai*. Disse ordene består av ord som selv betyr noe: *hammer*, *hai*, *hvit* og *tiger*. Når vi deler opp et sammensatt ord i ordene det er satt sammen av, som *hoppski* i *hopp* og *ski*, sier vi at det siste ordet er kjernen fordi det første ordet sier noe mer om det. *Hoppski* er med andre ord en type *ski*, mens *skihopp* er en type hopp.

Fagspråk består ofte av et spesialisert språk, og en måte å skrive presist nok er å bruke sammensatte ord. Det er derfor lurt å øve seg på å dele disse ordene opp i byggesteinene de er satt sammen av, og finne kjernen. Da skjønner man i alle fall at *gyttetur* er en type tur.

For at elevene skal få trening i å bli bevisste på hvordan sammensatte ord er bygd opp, skal de lage tulledefinisjoner på ord hentet fra teksten. La dem bruke fantasien. Det viktigste er at de skjønner hvor kjernen er, og at ordet foran kjernen sier noe mer om kjernen. Når elevene kjenner konteksten etter å ha lest teksten, kan de prøve å finne ut hva ordene egentlig betyr.

Av Tuva Bjørkvold

Oppgaver til «Rutinerte laksedamer»

1. Tulledefinisjon

Eksempel:
Laksedame – en solbrent dame

Lag en tulledefinisjon til disse ordene:

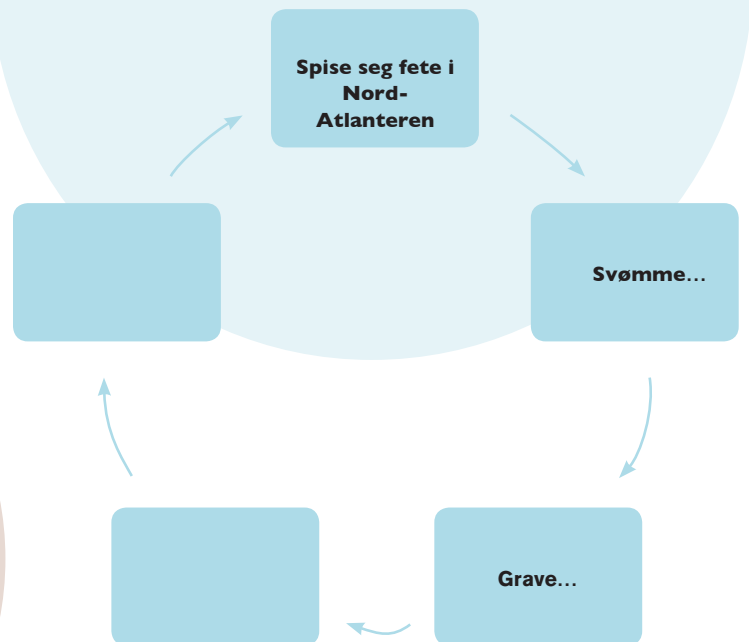
- Barndomselv –
- Oppfetersrunde –
- Gytetur

3. Detektivlesing

Hvor er det best å legge lakseeggene? Hvorfor det?
Hvordan ser de befruktede lakseeggene ut?
Hvilke fordeler har de nordnorske eldre laksedamene, som de yngre laksene fra andre land ikke har?

2. Laksedama sin rundtur

Teksten beskriver hvordan laksedamene gjentar den samme runden år for år, fra livet i havet og tilbake til havet igjen. Let i teksten, og finn de fem fasene disse fiskene går igjennom for å gyte. Skriv kort i rutene hva som skjer.

Ord og begreper å snakke om

laks

rutinert

egg

skrubbe

strabasiøs

klekke

gyte

elv

å vandre

Atlanteren

befrukte

energi

Learn English

salmon

experienced

egg

to scrub

strenuous

to hatch

to spawn

river

to migrate

Atlantic Ocean

fertilize

energy

Finn ordene

f	e	r	s	k	v	a	n	n	a
q	i	d	g	e	f	g	y	t	e
c	v	s	r	s	u	r	k	m	l
b	e	t	k	ø	h	u	l	l	v
å	g	l	æ	c	y	s	n	m	a
p	g	u	o	i	r	w	b	e	s
y	m	l	a	k	s	n	o	s	e
s	u	j	k	l	e	k	k	e	m
l	ø	t	a	b	u	s	r	e	f
k	o	f	k	d	a	m	e	l	q

Fisk, laks, dame, egg, klekke,
elva, gyte, grus, hull, ferskvann

Finn ordene – fasit

f	e	r	s	k	v	a	n	n	
	i					g	y	t	e
		s				r			l
	e		k		h	u	l	l	v
	g					s			a
	g								
		l	a	k	s				
			k	l	e	k	k	e	
				d	a	m	e		

Fisk, laks, dame, egg, klekke,
elva, gyte, grus, hull, ferskvann

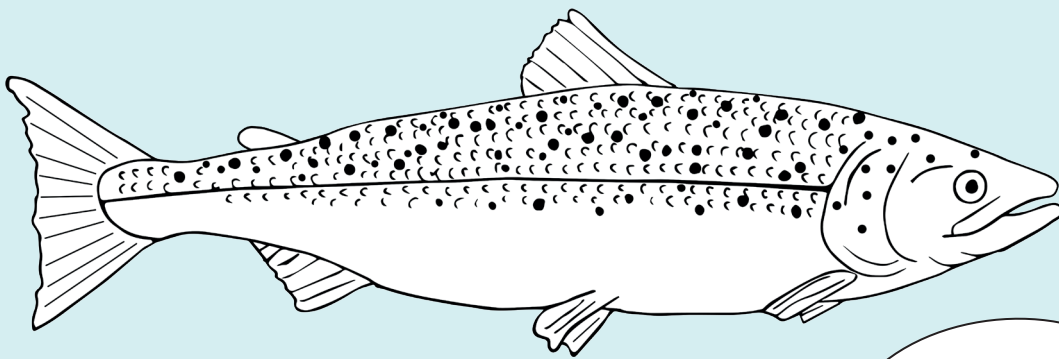

Fyll inn feltene med fakta

UTSEENDE

MAT

JEG ER EN

BOSTED

FORMERING